

СПОГАДИ. ЩОДЕННИКИ

УДК 94(477)

Борис Киричок*

Я – СИН «ВОРОГА НАРОДУ»

Вираз «ворог народу» вперше прозвучав ще в давньому Римі й стосувався він однієї конкретної людини. Словосполучення «ворог народу» (Hostis publicus) – це термін римського права, що передбачав оголошення особи поза законом і підлягає безумовному знищенню. Найвідомішими римлянами, оголошеними Сенатом ворогами народу, був намісник Терраконської Іспанії Гальба та імператор Нерон. Потім про цей термін практично забули і раптом він знову з'явився, тепер уже у колишній Галлії, в роки Великої французької революції, як символ терору якобінської диктатури. Тепер мова вже йшла про сотні й тисячі ворогів народу, для знищення яких лікар Ж. Гільйотен придумав «гуманне» знаряддя, що являло собою раму з гострим лезом, яке, падаючи згори, відтинала голову засудженому. Машина та пережила свого винахідника і до наших днів застосовується у Франції.

Та справжні жнива скорботи у вигляді винищення «ворогів народу» наступили тільки в Радянському Союзі, коли до переліку їх потрапили сотні тисяч і навіть мільйони громадян країни перемігшого соціалізму, часто навіть без суду і слідства, за вироком позасудових установ чи інших органів влади. Були репресовані навіть цілі народи. Залишається у цьому зв'язку тільки запитати: були це вороги якого народу? Про необхідність боротися з ворогами народу було записано навіть в ст.131 Конституції СРСР, так званій сталінській, прийнятій у кінці 1936 року. Про те ж саме говорилось і в статтях 2-й і 5-й Конституції УРСР. Статті про ворогів народу були виключені з Карного кодексу Союзу РСР тільки в 1958 році.

Б.Киричок. Чернігів. Кінець 90-х років.

Мій батько, Гнат Кирилович Киричок, мав нещастя також попасти в той трагічний перелік неблагонадійних громадян. Походив він з давнього козацького роду, один з предків якого був навіть сотенним хорунжим у козацькому війську. О. Лазаревський, найвідоміший історик Гетьманщини, згадуючи про нього, писав, що на його садибі було 7 бездвірних хат. Правда, по цьому старшині не залишилось ні мальованих парсун, ні документів на маєстацтво. Його батько, Кирило Антонович, хоч і був малоземельний, однак чудовий тесля. Ряд будівель, житлових і господарських, споруджених ним, стоять у Дмитрівці до цих пір. Вихідці з цього роду розселились по неозорих просторах України і за її межами. В їхньому числі можна побачити не тільки військових, які стали Героями Радянського Союзу, а і видатних співаків, представників

---

* Редакція журналу «Сіверянський літопис» вітає відомого на Чернігівщині краєзнавця Бориса Гнатовича Киричка з 90-річним ювілеєм і бажає йому здоров'я, творчої наснаги та нових цікавих історичних студій.

творчої і технічної інтелігенції тощо. Бачив це прізвисько на обеліску в центрі столиці Кубані Краснодарі, на надгробку на одному з кладовищ Праги, розкидані їхні могили по далеких і близьких краях.

Народився батько в 1900 році й після закінчення училища в Дмитрівці, яка на той час перетворилася на містечко з найбільшим в Україні механічним млином, залізничною станцією, іншими підприємствами, працював телеграфістом у Бахмачі. З початком в 1917 році української революції добровольцем пішов у загін гайдамаків. З установленням радянської влади в 1920 році був заарештований і засуджений у Конотопі військовим трибуналом до позбавлення виборчих прав на 5 років. Згодом працював секретарем у сільській раді, а в кінці 30-х років бухгалтером у школі. Втім, влада той «гріх» молодості не забувала і скоро згадала.

23 квітня 1938 року він, як звичайно, пішов на роботу, а я в школу до 5-го класу. Повернувшись додому, застав маму в сльозах – вона тільки-но дізналася, що батька затримала міліція. У хаті, після обшуку і конфіскації його особистих речей, стояв розгардіяш. Схопивши мене за руку, вона підтюпцем потягла мене на вокзал, до вечірнього поїзда на Ромни, до того місця, де звичайно зупинявся останній вагон. У кінці кожного тижня в нього збирали арештованих у Бахмацькому, Дмитрівському і Талалаївському районах. Це був сумнозвісний «столипін» чи «сталін», як у народі звичайно називали вагон-в'язницю. Стали осторонь, на насипі якоїсь канави, що починалась у кінці перону.

І ось з боку вокзалу з'явилась група людей, десь 10-12 осіб. По боках групи йшли міліціонери, тримаючи в руках пістолети, а в середині конвою – арештовані. Понуро схиливши голови, брели вони, тримаючи в руках брюки, з яких ще в камері міліції були відрізані гудзики. Очевидно, для того, щоб арештовані не порозбігалися. Пасажири на пероні з жахом відступали вбік, даючи дорогу печальній процесії. То була моя остання зустріч з батьком. Уже багато пізніше, коли розвалився «союз нерушимий», ми дізналися, що по прибутті в Ромни, в тамтешній тюрмі-катівні, арештовані, до речі без суду і слідства, а просто по списку, складеному сумнозвісною трійкою в Чернігові, були розстріляні. Ось так, в одну мить, я й став сином ворога народу.

Через тиждень народився мій брат Анатолій. Мама, Варвара Платонівна, з немовлям на руках оббивала пороги міліції і прокуратур у Дмитрівці й Чернігові. Дісталася навіть до Києва. Але відповідь на свої запитання про долю чоловіка чула одну – нічого не знаємо! Чинovníки скрізь ображали, поводитись брутально, наказували повертатись додому, працювати і дбати про дітей. Ми з братом, як діти «ворога народу», яких цькували і принижували, жили в важких моральних і матеріальних умовах. Та все ж війна і тут наклала свій відбиток і на цю категорію радянських громадян.

Про їхню «вину», звичайно ж, не забували, але і не переслідували так, як раніше. Щоб чогось досягнути в житті, покладатись треба було виключно на власні сили, що ми і робили з братом із ранньої юності. Анатолій, після закінчення ПТУ в Конотопі, поїхав працювати на одну з шахт на Уралі, в місто Грем'ячинськ. Адже там трудився земляк з Дмитрівки К. Чорноіван і допоміг влаштуватись на роботу. Згодом Анатолій закінчив Пермський політехнічний інститут і понад 25 років очолював велику шахту в тому ж таки Грем'ячинську, свого роду лабораторію з впровадження нової техніки у вугільній промисловості. Був нагороджений, крім усього іншого, «Шахтерской славой» усіх трьох ступенів. Помер від інфаркту і похований в Краснодарі, де поселився після виходу на пенсію.

Після XX-го з'їзду комуністичної партії і сенсаційного викриття М. Хрущовим культу особи Й. Сталіна та злочинів проти власного народу, ми написали листа з запитом про долю батька до Генеральної прокуратури Союзу РСР у Москву. Через кілька місяців нас, мене і маму, викликали в міліцію і під розписку прочитали повідомлення про те, що Гнат Кирилович Киричок був засуджений до 10 років ув'язнення, однак 14 травня 1944 року помер там від крупозного запалення легенів. Довідка та була надрукована на цигарковому папері, під голубу копірку. Тож відтоді поминали батька саме 14 травня.

Та згодом виявилося, що то була чергова брехня. Наприкінці 80-х років минулого

століття у районній і обласній газетах почали друкувати списки реабілітованих жертв політичних репресій. Знайшли ми там і прізвище мого батька. З розсекречених архівів НКВС нарешті дізналися правду: рішенням згаданої уже «трійки» батько, разом з іншими фігурантами того списку, був розстріляний як «член контрреволюционной, националистической, подпольной повстанческой организации».

Рішення трійки при Чернігівському облуправлінні НКВС від 24 квітня 1938 року гласило: «Приговорить к высшей мере – расстрелу. Личные вещи конфисковать». Разом з ним були приговорені до смерті ще 5 осіб, мешканців Дмитрівки: Дмитро Васильович Киричок, Юхим Гордієнко, Павло Семенович Жованик, Никифор Павлович Білецький, Іван Трохимович Діденко. Донос, що зберігся в справі, вартий того, щоб його хоч частково процитувати. Він добре характеризує і донощика, і суддів. Написаний він олівцем на аркуші паперу, вирваному з учнівського зошита з підписом на звороті. У кінці доносу, очевидно, рукою працівника НКВС олівцем розшифровано прізвище автора – «Дубина Григорій». Отже: «...служит, хорошу монету получае... нажился со дня существования советской власти. Так нужно его разбарахолит и дат допомогу испании. А его забрат немедленно...убрат его просто днем чтобы народ бачив... прошу вас чтобы его брали интересно для народа» (Донос написано 7 квітня 1938 року).

Незадовго до цього, здається в березні того ж року, в Україну приїздив тодішній народний комісар (міністр) внутрішніх справ М. Єжов і довів до республіки план – арештувати 30 тисяч по «первой категории», тобто розстріляти. У подібний спосіб зникали й інші жителі села, в числі їх і вчителі школи.

Після арешту батька місцева влада несподівано почала проявляти величезну турботу про здоров'я Кирила Антоновича, який на той час працював головою колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, настійливо радячи залишити посаду «за власним бажанням», нібито за станом здоров'я. Домоглися таки свого – через якийсь рік, пригнічений і деморалізований долею сина, він помер. Невдовзі за ним послідувала і його дружина, моя бабуся Настя. Ще швидше позбулася своєї посади моя мама. Була вона жінкою трудолюбивою і комунікабельною, всяка робота кипіла в її руках. Тож широко трудилась і в колгоспі, куди пішла заробляти на кусок хліба. Яюсь жінки обрали її ланковою. Та не побула «начальницею» і дня. Через якусь годину примчав у поле голова колгоспу і наказав обрати ланковою іншу колгоспницю, мовляв Варка, як дружина «ворога народу», не може бути керівником.

Я народився 27 вересня 1926 року, навчався в Дмитрівській початковій школі, втім, писати і читати навчили ще вдома батьки. У нашому класі, як засвідчує чудом збережена фотографія, налічувалось 42 учні. До цих пір зберіг теплі спогади про свою першу вчительку – Раїсу Іванівну Білогривенко. Була вона для нас як рідна матінка – турбувалась про будь-яку дрібничку, вчила рукоділля, виготовляти іграшки, дбати про охайність і чистоту, привчала до громадських справ, водила чи возила на екскурсії по рідному краю. З тих пір запам'ятався прекрасний парк в Качанівці з дубом Шевченка в ньому, поїздка до Тростянця. Хоч і хлопчик, та швидко освоїв мистецтво вишивання і навіть брав участь в якійсь республіканській виставці, отримавши звідти нагороду – книжку, зміст якої стовідсотково відповідав, хоча я того тоді і не розумів, суспільним реаліям. На одній із сторінок того опусу красувався куркуль в широких шароварах з обрізом у руках, чатуючи на бідного пролетаря.

З 5-го і по 8-й клас включно навчався в Дмитрівській середній школі. Тут скоро подружився із сином класної керівниці Михайлом Бохонним. Здружила нас багатюща бібліотека його батьків та захоплення колекціонуванням поштових марок, яке зберігаю протягом усього життя. Вірним товаришем на все життя став теж напівсирота, хоч батько його просто залишив сім'ю заради іншої жінки, Василь Матюшенко. Ми відвідували гурток радіоаматорів і майстрували детекторні приймачі. Хоч якими примітивними вони були, та все ж дозволяли в роки окупації таємно слухати передачі радянського радіо. Василь свій приймач переховував у піддувалі грубки. Тим більше, що тримати вдома приймачі заборонялось.

Можна було слухати передачі місцевого радіоузла, який транслював тільки

німецькі радіостанції. Якось на квартиру, де Василь проживав з матір'ю і бабусею, нагрянули поліцаї на чолі з Петром Сміликом. Побачивши у вікно «гостей», які наближались до хати, бабуся витягла приймач і сховала його під спідницею, присівши на табурет поряд з грубою. Обшук у хаті результатів не дав. Розлючений невдачею Смілик пригрозив рано чи пізно знайти приймач, про існування якого здогадувався або знав, бо до війни ми навчалися з ним в одній школі. Я мав також саморобний приймач, але подібних проблем, на щастя, у мене не виникало. Замість антени я користувався дахом вкритої оцинкованою бляхою хати. Під'єднання я пристосував поряд з дротами з місцевого радіовузла, до того ж добре прикритими березою, що росла якраз перед тим введенням. Пригодились ці знання і в армії, коли мене зразу ж зарахували до відділення радіозв'язку.

У кожній паралелі середньої школи налічувалось по 4 класні колективи. Я, як і всі випускники початкової школи, навчався в класі з позначкою, як тоді було прийнято, латинською літерою С. У класах з позначкою літерою D навчалися випускники Щучегребельської початкової школи. У 1940 році в школах запровадили плату за навчання в 8-10-х класах – 30 карбованців за півріччя. Сума, здавалось би, незначна, але і вона була непосильною для багатьох сімей, особливо колгоспників. Школу змушені були залишити кілька десятків учнів, і класів залишилось тільки по три паралелі. Сьогодні ж у Дмитрівській загальноосвітній, тобто колишній середній школі навчається близько 200 учнів. Про паралельні класи ніхто навіть не згадує. Ось такі наші сьогоднішні демографічні реалії. Закрилися і початкові школи в Дмитрівці та Щучій Греблі.

У першій половині 1942 року розпочалася кампанія у вигляді агітації в пресі й по радіо, та на різних зібраннях в селі за виїзд на роботу до Німеччини. Однак спроби добровільного вербування на роботи там дуже скоро провалились, і німецька влада почала вдаватись до короткочасних примусових кампаній із залученням поліції. Очевидно, виконувались якісь планові завдання по набору певної кількості робочої сили. Після поразки під Сталінградом, коли в Німеччині прийняли рішення про ведення тотальної війни, із весни 1943 року ця акція набрала масового і добре організованого характеру.

До Дмитрівки з усіх сіл району під охороною поліцаїв звозили на медичну комісію юнаків і дівчат для встановлення придатності до роботи в Райху. Членами медичної комісії призначили лікарів з місцевих лікувальних закладів. Саме завдяки цим людям десяткам молодих людей вдалося уникнути відправлення на примусові роботи в Німеччину. Багатьом з них поставили діагноз серйозних захворювань, втрату працездатності. Особливо багато зробили для цього лікарі Гаврило Денисович Терещенко та Іван Михайлович Пустовойт. Останній, наприклад, через свого молодшого брата Михайла Семеновича В'язовця мав зв'язок з роменським підпіллям. Завдяки їм уник відправлення на примусові роботи через діагноз «плеврит» і автор цих рядків.

Суть роботи цієї групи антифашистів виглядала так: секретарями комісії за призначенням райуправи працювали Катерина Руденко і Надія Балашова. Отже, мали доступ до відповідних бланків. Дівчата зуміли викрасти певну кількість тих бланків з позначкою «О». У верхньому кутку паперу лікар записував діагноз, згідно з яким людина не підлягала відправленню на роботи. Після цього М. В'язовець, зв'язковий з комісією, передавав цей бланк надійному хлопцеві чи дівчині, інструктував. Затриманий ішов на комісію. Там йому як цілком здоровому видавали бланк з позначкою «і» (тобто «здоровий»). Одягаючись, він ховав цей бланк, а на виході пред'являв охоронцям бланк з позначкою «О», після чого його виганяли на вулицю.

У такий спосіб були врятовані також Григорій Сальник, Олександр Півторацький та інші. Саме ця обставина, підтверджена свідченнями ряду свідків, і врятувала згаданих дівчат з райуправи та лікарів після вигнання окупантів від репресій з боку органів НКВС за «співпрацю» із німцями.

Та акція з примусового набору на роботу в Німеччині тривала кілька днів. Біля приміщення колишнього ресторану, яке з усіх боків охоронялося поліцією і в якому працювала комісія, збиралися десятки підвід з усіх сіл району, багатосотенний натовп

людей. Поліцаї брутально відганяли від «вербованих» їхніх рідних. Голосно плакали матері. Учасникам тих подій запам'яталося грубе, брутальне поводження начальника поліції Штумпфа, поліцаїв Любича і Тарасенка.

Аби уникнути відправки в Німеччину, ряд молодих людей тікали, переховувалися у віддалених селах, різними способами викликали хвороби. Навмисне калічилися. Та дуже багатьом не вдавалося уникнути вивезення з рідної землі. За час окупації лише з Дмитрівки на примусові роботи гітлерівцям вдалося відправити 47 юнаків і дівчат. Дехто з них так і згинув на чужині.

Опір окупантам різні люди чинили в різний спосіб. У селі діяли й інші групи патріотів. Одну з них очолював Олександр Денисович Углач, інвалід ще з дитячих років. Тоді він, після грипу, втратив слух, з часом деформувалася і мова. У спеціалізованому навчальному закладі добре опанував мову жестів. Хто не знав її, спілкувався з Олександром Денисовичем за допомогою олівця і паперу або просто писав, як це робив я, у повітрі відповідний текст, що той добре розумів. До групи О. Углача входили Михайло Касяненко, Микола Скрипка, я та інші молоді люди. Ми збирали і ховали зброю, залишену відступаючими частинами Червоної Армії, боєприпаси, слухали передачі радянських радіостанцій, поширювали листівки. У післявоєнні роки О. Д. Углач протягом багатьох років очолював обласну організацію інвалідів ОБЛУТОГ, ошатне приміщення якої, добре знайоме мені, стоїть на півному березі Стрижня, зразу ж за Красним мостом і прикрашає древнє місто.

Не було винятком в організації опору і духовенство. У Красному Колядині, де мені довелося працювати кілька років після демобілізації з армії, церква ще в передвоєнні роки була перетворена на клуб. Багатющу бібліотеку, що знала ще часи Самоїловича, розтягли в основному на цигарки. Священика, отця Григорія, арештували і відправили до далеких таборів. В окупацію церкву відкрили і службу Божу в ній знову став правити о. Григорій, який невідомо якими шляхами дістався села. Сільський староста та німецький сільськогосподарський комендант зажадали, щоб священик у своїх проповідях проклинав Червону Армію. Однак отець Григорій навідріз відмовився це робити, заявивши, що в тій армії перебувають наші люди. Характерно, що священики, як правило, повсюдно займали патріотичні позиції, підтримуючи паству словом і власним прикладом служіння своєму народу, не йдучи на співпрацю з окупантами.

У роки окупації населення отримувало дуже мало інформації про справжнє становище на фронтах, про події в Україні. Працювало лише дротове радіо, інколи дмитрівчани читали роменську газету «Відродження». Тому важливим джерелом інформації стали листівки. Першими, ще в липні 1941 року з'явилися німецькі листівки, що повідомляли про успіхи фашистських військ (наприклад, про поразки Червоної Армії в Білорусії захоплення в полон сина Й. Сталіна – Якова тощо), розповідали про злочини радянського режиму або ж містили антисемітські гасла типу «Бей жидов, спасай Россию!», «Бери довгу хворостину й жени жида в Палестину!».

Згодом, у серпні 1941 року, з'явилися радянські листівки. Їх скидали з літаків чи то помилково, чи на перспективу, у даному випадку на ще не окуповану територію. Очевидно, розуміючи їх скору окупацію. Це були заклики до населення окупованих районів організувати боротьбу з фашистами та звернення до німецьких солдатів з пропозицією здаватися в полон і відповідним «Пропуском» для цього на звороті.

Узимку 1941-1942 рр. радянські листівки повідомили про перші успіхи у війні – розгром німців під Москвою та Ростовом на Дону. Добре запам'яталось, що були вони рожевого кольору, очевидно, щоб бути помітнішими на снігу. Ми їх поширювали в селі серед надійних людей, адже звістки про поразки «непереможної німецької армії» дуже піднімали настрої. А після розгрому німців під Сталінградом «інформація з повітря» стала регулярною. Радянська авіація постійно скидала листівки під час нальотів на різні об'єкти в тилу противника. Як правило, розкидалися вони над полями і їх там регулярно підбирали. Зрозумівши цю істину, німці почали посилати в поля наряди поліції, щоб перешкодити населенню збирати ті листівки. Деякі з них довго зберігав у сімейному архіві й тільки в 2000 році передав до Бахмацького історичного музею. Втім, той «сімейний архів» часто знаходився в різноманітних схованках у

сарай, про які і сам забув. Відкрив їх тільки тоді, коли розбирав той сарай. Такі були реалії окупаційних буднів.

1942 рік. Ми вже трохи підросли, і з'явилися нові інтереси. Якось група 14-15 річних юнаків і дівчат зібралася увечері на подвір'ї Каті Чмут. Не зчулися, як і стемніло, а на небі засяяли яскраві зорі. Раптом з вулиці у дворі з'явилися два поліцаї, дівчата хряснули сінешними дверима і сховались в хаті, а ми рвонули на город... прямо в руки інших поліцаїв. Скрутили. Потім, уже в поліції обшукали, ні речової, ні паперової крамоли не знайшли. Кинули в камеру на нари, збудовані з відполірованих тілами в'язнів двох режимів. Жодних меблів, можна було тільки стояти між нарами і стіною або лежати на тих нарах. Умостились і скоро задрімали.

Та ненадовго. Постійні мешканці камери, зачувши свіжий харч, звично відправились на стелю і звідти прицільно пікірували на нових постояльців. Уранці умилися біля колодязя на подвір'ї міліції-поліції, з насолодою чухаючись від «поцілунків» нічних пікірувальників (блощиць або клопів), поснідали кухлем холодної води і тут же, під наглядом досвідченого інструктора з німецькими нашивками, напиляли чималу купу дров. Тим часом виконавець повідомив батьків про затримання їхніх чад, які тут же примчали в поліцію. Мама, як всі інші, заплатила 300 чи 500 карбованців за порушення мною комендантської години, і нас відпустили. Сидячи в тій буцигарні, згадав, що за три роки до цього в цій же камері провів кілька годин і мій батько. Випадковий збіг чи закономірність долі? Отже, і на цей раз обійшлося.

З ранньої весни 1943 року розпочалися масовані нальоти радянської авіації на Бахмач у нічний час. САБи (світні авіабомби) висіли в небі над залізничним вузлом, наче гігантські люстри. Не знаючи їхньої справжньої назви, ми називали ті «люстри» панікадилами. Світло від них було настільки яскравим, що у Дмитрівці при ньому можна було читати газети, а це ж понад 30 кілометрів! Масовість і постійність цих нальотів визначали для нас і масовість та об'єм інформації.

Література, що її скидали з літаків, мала характер бюлетенів, як от «Вісті з радянської батьківщини», брошур на кілька сторінок, наприклад, наказ Верховного Головнокомандуючого Й. В. Сталіна до 1-го Травня. Листівки були надруковані українською мовою, інколи російською. Час від часу, особливо під осінь 1943 року, скидали листівки й іншими мовами. То вже були звернення до солдатів противника, головним чином не німців (італійців, румунів, угорців). Зміст їхній був лаконічний і нам зрозумілий: викладалася пропозиція здаватись у полон; при цьому обіцялося збереження життя. Незважаючи на масовий і щільний вогонь німецької зенітної артилерії, жодного радянського літака над Бахмачем, Дмитрівкою та сусідніми селами збито не було.

У 1942-1943 рр. залізничною станцією проходили ешелони, які везли до Німеччини військовополонених та цивільних осіб під охороною солдатів вермахту або поліцаїв. Склалися ті ешелони з товарних вагонів (крім одного пасажирського – для охорони), вікна яких були заграбовані колючим дротом. Проходили на фронт у великій кількості, звичайно, і ешелони з живою силою і технікою противника.

Узимку 1943 року, після розгрому під Сталінградом, потяглися ешелони з відступаючими угорськими й італійськими солдатами, які поверталися на батьківщину. Ці вояки докорінно відрізнялися від німецьких як за спорядженням, так і за дисципліною та моральним духом. Погано обмундировані, перемерзли у вагонах, що не опалювались, напівголодні, вони нишпорили поблизу залізничної станції, боячись від неї віддалитись і відстати, у пошуках хоч якихось харчів, пропонуючи за них різний дріб'язок і навіть зброю. Солдатів, які відстали від своїх ешелонів або наважувалися добиратися на батьківщину своїм ходом поодиночці або невеликими групами, вилувала польова жандармерія і, як правило, розстрілювала.

У цей час у Дмитрівці дислокувався охоронний підрозділ, сформований з радянських військовополонених – уродженців Середньої Азії, про що свідчили нарукавні нашивки на їхніх німецьких мундирах. Ці солдати охороняли залізницю і допомагали жандармерії ловити угорських та італійських «дезертирів». Був при жандармерії і каральний підрозділ з армії генерала Власова.

Дмитрівку визволили 14 вересня 1943 року війська Воронежського фронту, згодом перейменованого на Перший Український. У цій даті ранньої осені історія зашифрувала ще одну свою закономірність чи дивний збіг, адже за два роки до цього саме в цей день вступили війська окупанта. І зразу ж на жителів села звалилась величезна кількість невідкладних справ: збирання урожаю і ремонт пошкоджених житлових та господарських приміщень, відбудова залізниці, перетвореної в зону пустелі, де треба було засипати землею безліч воронки від бомб і снарядів, обрізати ручними ножівками кожну рейку, розірвану вибухами на три частини, і з'єднувати їх в одне ціле, перешивати колію на звичний для країни стандарт, виконувати безліч інших великих і малих справ.

Поряд з ними несподівано отримав і «бойове завдання» – доставляти пакети з районного до обласного військомату. Регулярного залізничного сполучення ще не існувало, доводилось добиратись де пішки, де попутними військовими ешелонами, інколи попадаючи разом з ними під удари німецької авіації. Пригадується одне з таких відряджень. У Бахмачі солдати з ешелону, що саме прямував на Київ, після кількох запитань і перевірки документів, втягли в теплушку. Ешелон той стояв у своєрідному тунелі, утвореному розбитими під час бомбардувань залізничного вузла авіацією обох противників, понівеченими вагонами і локомотивами з обох боків колії на станції Бахмач Київський.

До Черемушків, тоді ця зупинка називалася Логачове, добирався кілька довгих годин. Перше, що там побачив, була свіжо засипана воронка від авіабомби, з якої стирчала ввігнана в землю розтрощена вибухом гвинтівка з написаними на прикладі іменами бійців, що загинули тут кілька годин тому. Пройшов по шпалах кілька кілометрів уперед і попросився до наступного ешелону. Взяли. В'їжджаючи на станцію Плиски, зазнали нападу німецького штурмовика, який на бриючому польоті з'явився з боку Ніжина. З платформи, що була в голові поїзда, вдарили короткими чергами дві гармати МЗА (Малокаліберна зенітна артилерія). Нерви у пілота, здається, здали, він трішки відвернув убік, і бомби впали десь проти вокзалу, влучивши в чиєсь подвір'я. Через кілька хвилин з'ясувалось – вбито корову, люди не постраждали. Слава Богу, що так легко обійшлося.

Та обходилося не завжди. У листопаді 1943 року в Дмитрівці були мобілізовані чоловіки, які не потрапили до армії під час попередніх призовів. Їх відправили в запасні полки ешелонам з Бахмача. Цей ешелон прибув на станцію Грузька, за Конотопом, і зупинився серед інших, що направлялися в діючу армію і завантажених постачанням для неї. Вночі по скупченню ешелонів наніс удар одиночний німецький бомбардувальник. Бомби влучили в ешелони, спричинили пожежу та детонацію боєприпасів. У вогні та від осколків загинуло багато дмитрівчан, ще більше було поранено, серед них і мій дядько Степан Пантелійович.

У Ніжині заночував прямо на вокзалі, зручно вмотившись на підлозі, де так само зручно спали десятки бійців. Протягом ночі місто тричі зазнало нальотів ворожої авіації. Під час першого нальоту втекли з якимись пасажирами в поле, а при наступних, побачивши, що червоноармійці на них не реагують і продовжують спати, і собі залишився серед них. Бомби впали десь на території консервного заводу!

Уранці, попрямувавши на Чернігів, уже за кілька кілометрів від міста, коли почалися ліси, на узбіччі залізничної колії побачив у вікно вагона розбиті німецькі вагони – слід партизанських ударів по німецьких комунікаціях. Тоді навіть подумати не міг, що колись зустрінуся з тими, хто наніс удар по залізниці тут, на перегоні між станціями Вересоч і Дрімайлівка. І все ж та зустріч, хоч і через 20 років, відбулася. 1965 року в школі проходила традиційна зустріч з ветеранами війни. Серед наших гостей був і голова дмитрівської міжколгоспної будівельної організації Василь Петрович Калитка. У київському оточенні 1941 року Василю Петровичу вдалось уникнути полону та зв'язатись пізніше з групою М. І. Стратілата, яка поступово перетворилась у з'єднання чернігівських партизан «За Батьківщину».

У складі цього з'єднання В. П. Калитка, недавній армійський офіцер, командував п'ятою ротою в п'ятому полку О. І. Шевелева, згодом Героя Радянського Союзу. Рота,

керована Василем Петровичем, підірвала 7 німецьких ешелонів з живою силою і технікою, знищила 2 катери на Десні, висадила в повітря кілька мостів. Ешелон між Вересоччю і Дрімайлівкою також був справою їхніх рук. Операція ця була дуже непростюю і здійснена тільки після тривалої та ретельної підготовки.

Поїзд тим часом повільно прямував на північ, а в набитому по зав'язку людьми вагоні точились розмови, звичайно ж, про триваючу на нашій землі війну. Якийсь чоловік у напіввійськовому одязі, що назвав себе партизаном, повертався з Києва після лікування в польовому шпиталі й розповідав про події на заході України, про якихось дивних партизанів, що воювали і з німцями, і з радянськими, про військові училища, які нібито діють там в лісах, і тому подібні неймовірні для моїх вух речі.

То була практично перша інформація про УПА, яку я почув, бо ж пропаганда воюючих сторін усіх партизанів, що боролися з ними, називала бандитами. Пригадалось і мені, що якось у Дмитрівці з'явилась група людей у напіввійськовій формі з тризубами на кашкетах. Так само тихо і несподівано, як з'явилися, ті люди і зникли. Багато пізніше дізнався, що уродженець сусіднього села Делітківки Григорій Скиба в роки української революції 1917-1921 рр. служив у 4-й Сірожупанній дивізії Армії УНР. У 1920 році, разом з українською армією відступає на територію Польщі, де потрапляє до таборів інтернованих. У Польщі працює на будівництві залізниць і лісорозробках. У 1923 році повернувся на батьківщину і зразу ж потрапляє до поля зору спецслужб.

Поселився під Конотопом на віддаленому хуторі. Однак його і там знайшли. У 1930 році був арештований і після повернення з таборів оселився, щоб не привертати уваги вдома, в Кривому Розі. І знову арешт. Яким було друге покарання і чи він його відбув – невідомо. В роки Другої світової Г. Скиба розбудував націоналістичну мережу ОУН(б) як на Криворіжжі, так і в Конотопському районі та на значній території Чернігівської і Сумської областей. У 1946 році був заарештований, запроторений на 15 років до ГУЛАГу, де і загинув. Працював у бандерівському підпіллі і його брат Яків – зв'язковим ОУН(б). 2016 року міська влада Конотопа дала дозвіл на встановлення меморіальної дошки на будівлі міської станції юних туристів. На меморіальному хресті вибито такий напис:

У 1844 році у цій будівлі містилась школа №37
де працював Григорій Скиба (10.01.1893 – 19.03.1956),
козак 34-ї Сірожупанної дивізії армії УНР,
конотопський окружний провідник ОУН(б)

Ешелон прибув до станції Количівка і там зупинився. Далі дороги не було. Обидва мости, залізничний і шосейний, були висаджені в повітря і їхні металеві конструкції повільно омивали води осінньої Десни. Праворуч від автодорожнього мосту сапери навели тимчасовий, по якому і дістався до міста.

Перша зустріч з ним вразила виглядом згарищ і руїн, слідів пекельної роботи фашистської авіації ще в серпні першого року війни. Тоді було знищено весь центр древнього міста. Інколи на всій вулиці залишались неушкодженими один або два будинки. Вразив і вигляд чернігівських храмів, інколи вигорілих і напівзруйнованих, як Катерининська і П'ятницька церкви, і з вирослими вже бур'янами і маленькими деревцями на їхніх куполах, де не залишилося металевого покриття, зірваного вибухами і пожежами, а рослини знаходили вологу в товщі цегляних перекриттів.

У Чернігові й по дорозі до обласного центру ночував у місцевих жителів, що без заперечень надавали нічліг, ділячись з нами, особливо в місті, своїм мізерним харчем. Кожне таке відрядження розтягалось на кілька днів. Облвійськкомат знаходився тоді на сучасній вулиці Шевченка, у будинку, де в наші дні працює обласний відділ народної освіти.

У перші тижні окупації, після створення органів влади, німецьке командування відпустило з полону жителів багатьох районів України. Звільнення проводилось під поруку призначених окупантами старост, з якими до концтаборів їздило багато жінок у надії зустріти там своїх рідних. Часто, не знайшовши своїх, ці жінки визнавали своїми незнайомих їм людей, визволяючи їх у такий спосіб із страшного полону. Так, в

Дмитрівці з'явилося кілька десятків «приймаків». Серед них було кілька вірменів. З весни 1943 року таких людей поліцаї та німецькі урядовці затримували і відправляли в концентраційні табори або на примусові роботи до Німеччини.

Колгоспи не були розпущені. Їх перетворили на так звані «общини», очолювані призначеними владою старостами. Землю розпаювали між членами «общин», однак розподіл результатів праці залишився в руках керівництва. Матеріально-технічна база цих колективних господарств внаслідок воєнних дій, різного роду реквізицій скоротилась, рівень обробітку землі упав, добрива практично не вносилися. У 1942-1943 рр., прагнучи хоч якось наростити виробництво сільськогосподарської продукції, німецька влада завезла з Німеччини кілька молотарок. На селян були накладені непосильні податки. Наприклад, кожен власник корови повинен був здати на молокозавод утричі більше молока, ніж за часів радянської влади.

Великою проблемою для населення стала майже повна відсутність солі, яка в торгівлі практично зникла. Певний вихід із становища люди знайшли, коли з другої половини 1942 року почали завозити підводами солону воду з розвідувальних нафтових свердловин з-під Ромнів та випарювати її в домашніх умовах. Звичайно, далеко не всі могли привезти ту ропу, і сіль на місцевому базарі була надзвичайно дорога.

Тут я зупинився практично на обставинах тільки однієї з службових поїздок до Чернігова, хоча вони в чомусь були схожими одна з одною. Адже область у ці місяці була прифронтовою: спочатку велися бої за визволення Києва, а потім і на захід від нього. У кінці того буремного року дійшла черга і до моєї мобілізації в армію.

У лютий мороз, саньми привезли нас у Бахмач і розмістили в конторі МТС у Курені. Умови були просто курортні – вибиті вікна, солома замість постелі. Були на тому курорті майже два місяці. Устиг навіть пішки, по шпалах і додому сходити, нарахував їх понад 32 тисячі. І ось подали на Гомельський вокзал (до революції він називався Роменським) туди, де зараз знаходиться залізничний переїзд до площі Б. Хмельницького, ешелон двоосних товарних вагонів, так званих теплушок. У нашому вагоні розмістилося 35 дмитрівських і 7 рубанських хлопців.

40 днів і ночей додали ми Транссибірську магістраль, доки остаточно не зупинились на станції Гольонка (Голінка) в Приморському краї Російської федерації. Нас уже чекали. Були це група сержантів і офіцерів та ще кілька запряжених поганенькими кіньми підвід. Останні призначались для тих, хто в неблизькій дорозі до кінцевого пункту може пристати, бо попереду чекав на нас піший марш до села Покровка Молотовського району завдовжки майже 40 кілометрів. Покровка була центром району і розкинулась на берегах прикордонної річки Суйфун, що брала початок у сусідній Маньчжурії (Північно-Східний Китай).

Поселили нас у землянках, зроблених з обмазаних глиною плетених з лози стін. З того ж матеріалу були виготовлені й двоярусні нари для снання. Була саме вершина зими, однак землянки не опалювались. Тут повною мірою проявила себе сентенція про порятунок утопаючих самими утопаючи. Уже наступного дня нас відрядили на поля біля Суйфуна збирати на паливо полин та інші бур'яни. Наступного дня прибули «свати» і розподілили нас відповідно до освіти і практичних умінь по військових підрозділах 105-ї стрілецької дивізії. Моя дорога пролягла до спецроты 102-го артилерійського полку.

Навчались ми в ній добрий місяць, і після прийняття присяги я був направлений до взводу управління 5-ї гарматної батареї. Бо ж мав на той час 8-річну освіту та ще й якісь знання з радіотехніки, здобуті в шкільному гуртку, і тому послали вивчати радіосправу. У спецроті запам'яталися своєю справді батьківською турботою її командир старший лейтенант Носов і старшина, уродженець Лохвиці, Волошин. Командиром нашого гарматного дивізіону був старший лейтенант Сорокоумов. І зараз бачу його внутрішнім зором на баскому коні на скаженому галопі стинаючого шаблею «голови ворогам» (лозу).

Полк був на кінній тязі, і такі тренування для офіцерів були обов'язковими, а для нас клинки (тобто шаблі) були скоріше символом належності до кінноти, ніж реальною зброєю. Згодом коней замінили на танкетки «Комсомолец», які виявились

досить слабкими як тягачі для гармат і причепів із снарядами, і їх незабаром замінили, цього разу остаточно, на трактори СТЩ-НАТИ, з якими і в війну вступили. Ось на цій бойовій техніці й воювали з японцями.

У квітні, коли війна в Європі наближалася до переможного завершення, у нас несподівано наступили певні зміни. Дуже помітно поліпшилась якість харчування, політпрацівники раптом згадали про ганебну поразку в російсько-японській війні, втрату Південного Сахаліну та Курильських островів, настійливо радили вивчати розмовники з японської і китайської мов. Потім прийшов час бойових стрільб, денних і нічних маршів нашого 102 артполку, які скінчились на схилах висоти, в кількох сотнях метрів від якої протікав ручай, по якому і проходила лінія державного кордону.

А з протилежного боку стрімко піднімались вгору схили гори, що носила на наших картах колоритну назву «Верблюд», осердя потужної смуги оборонних укріплень. Наказано було готувати спостережні пункти і вогневі позиції, робити розрахунки для стрільби з закритих позицій. Прибували все нові й нові з'єднання артилерії різних калібрів, які займалися тим же самим, що і ми. Вдень вели спостереження за суміжною територією, виявляючи вогневі точки і готуючи потужний удар по них, а вночі ревели трактори і артилерійські тягачі, доправляючи на вогневі позиції ту артилерію та гори боєприпасів до неї.

Категорично було заборонено запалювати чи включати будь-який вогонь, і винахідливі вояки користувались трухлими рештками пеньків, які, як відомо, в п'ятмі трохи світяться, вели машини і гармати в призначене ще вдень місце, тримаючи їх у руці й задкуючи, обличчям до водія, який і орієнтувався по їхньому мерехтінні. Густу темряву південної ночі борознили тільки міради повсюдних тут жуків-світляків.

Уранці 8 серпня особовий склад полку зібрали на протилежному від кордону боці висоти, і командир полку, підполковник Мартиненко, як ми знали, земляк з Дніпропетровська, зачитав наказ Й. Сталіна про початок війни з Японією. У наказі йшлося як про необхідність зняти ганьбу поразки Росії в війні 1904-1905 рр. і повернути втрачені території, так і про радянські зобов'язання перед союзниками по антигітлерівській коаліції, взятими на Ялтинській конференції, допомогти розгромити останнього агресора.

Там Й. Сталін пообіцяв почати війну проти Японії через три місяці після її завершення в Європі. Тепер та домовленість чітко виконувалась. Зачитали також інформацію агентурної розвідки про пересування японських військ в останні дні на цій ділянці фронту. Після мітингу дозволили всім бути вільними і зайнятись особистими справами. Написав листа додому, а потім припав до окулярів стереотруби – було цікаво спостерігати, тим більше, що всі необхідні розрахунки для арtpідготовки були вже зроблені, як на протилежному боці кордону, на «Верблюді», напівоголені японські солдати, обливаючись потом, вели якісь земляні роботи, удосконалюючи свої бойові позиції. Очевидно, що і там про щось здогадувались. Звичайно, ніхто з нас в ту ніч не спав.

Був я тоді старшим сержантом, радіотелеграфістом, начальником радіостанції 6-ПК, про яку солдатський фольклор влучно виразився: «6-ПК тре бока», бо ж важило те чудо радіотехніки близько 20 кілограмів, і, тут же, характеризуючи радіостанцію більш високого рангу, 13-Р, що обслуговувала полк і дивізію, констатував – «Тринадцять ер уже натер». Але я умів уже підготувати складні розрахунки, що вимагали знання логарифмів і деяких законів вищої математики, для стрільби батареї із закритої позиції та коригувати її вогонь. Бо ж мав за плечима вісім класів шкільної освіти, завдяки чому і потрапив до артилерії, а командування, навчене гірким досвідом війни на заході, домагалось, щоб кожен воїн мав кілька воєнних професій і міг, у разі потреби, замінити іншого.

І ось настала ніч. Несподівано над Примор'ям пронеслась сильна злива з грозою. Отже, підтримку авіації уже не йшлося та й для артилерії це означало великі складнощі. Світало. Потужне угруповання артилерії за нашими спинами, по кілька сотень стволів на кілометр фронту, мовчало. З боку противника почулись спочатку невідомо чий поодинокі постріли, звуки стрільби з автоматичної зброї, а потім і ряд вибухів від стрільби самохідних гармат. Це вже, напевне, були наші.

У стереотрубу було добре видно, як у ранковій імлі по гребеню «Верблюда» прокрадаються якісь люди, зігнуті під вагою ящиків на плечах, прямуючи до японського доту. Були то наші сапери з передових ударних і диверсійних загонів. Та вибух не завдав шкоди укріпленню, по ньому біла від підніжжя гори САУ-152. Тільки пізніше ми дізналися, що рішення про відміну артилерійської підготовки було прийнято командуванням 1-го Далекосхідного фронту через несприятливі погодні умови.

Десь о 10-й годині ранку надійшов наказ і нам – вперед і тільки вперед, в бої, які ведуть війська фронту не ув'язуватись. Весь наш взвод управління, на чолі з комбатом Литовченком, помчав вниз і влився в колону, що, огинаючи «Верблюда», де і далі вівся бій, рушив на захід. Наказ – вирватись на оперативний простір, не зважаючи уваги на противника, що і далі оборонявся на укріплених позиціях. Ними займалися інші з'єднання.

Біля броду через ручай лежав, уже втративши свідомість, з прибинтованою до тіла важкопораненою рукою, наш боєць, чомусь із снайперською гвинтівкою. Через якусь сотню метрів порівнялися із самохідкою, про яку уже згадував. Поряд з нею, загороджуючи дорогу колоні, стояв «Студебеккер» зі снарядами, і наша колона, розділяючись надвоє, огинала перепопу з двох боків. Не маючи можливості йти вперед, вирішив проскочити між двома підводами назад. Не розрахував, зачепило віссю за одяг і кинуло на спину на ту радіостанцію.

Одночасно відчув страшний біль і коли підхопився на ноги, побачив, що колесо переїхало через ліву ногу. Відчув, як взуття наповнюється кров'ю, та було не до зупинки і з'ясування, що трапилось з ногою, мусив мчати за товаришами вперед. Тільки пізніше, роблячи перев'язку, побачив, що колесо те як бритвою зірвало нігті, що і тепер своєю безформністю нагадують про перший день тієї війни. Ще через якусь сотню метрів, біля свіжої ще від нічної зливи калюжі, лежало двоє мертвих японських солдатів і офіцер, а ще через приблизно таку ж відстань побачили першого цивільного китайця, що стояв з піднятим угору великим пальцем правої руки, невтомно повторюючи слово «Шанго», тобто добре, чудово!

Потім той жест ще довго супроводжував нас. Китайські села і міста в ті часи ще були оточені стінами, з в'їзними і протилежними ворітьми. Майже все населення такого села виходило на його головну вулицю, утворюючи «шпалери» з обох боків і тримаючи високо піднятий палець руки все з тим же, ентузіазмом вигукували знайоме нам слово «Шанго». Діти ж були зовсім голі. Були ми тоді молоді і не обтяжені життєвим досвідом і як розвагу кидали тим дітям з лафетів гармат і тягачів прямо на землю трофейні галети і цукерки, зі сміхом спостерігаючи, як вони, відштовхуючи одне одного, часто падаючи на землю, збирають ласощі на дорозі. Як не дивно, але продукти ті були американськими і походили зі складів, захоплених японцями десь на Філіппінах і перевезених ними сюди в Маньчжурію і в свою чергу захоплених нами. Саме там я вперше і покуштував такий незвичний і незнайомий нам делікатес, як жувальна гумка і не захопився нею. Втім, колона і не могла зупинитися на марші.

Нещодавно відійшов у вічність видатний український письменник сучасності Павло Загребельний і в пресі певний час друкувались матеріали про його життя і творчість. В одному інтерв'ю він якось сказав, розповідаючи про свою демобілізацію, тоді молодого офіцера, з армії: «Хотілось ще стріляти, бо ж віз додому два чемодани, один з барахлом, а другий з пістолетами». Подібні почуття не були чужими і мені. Після закінчення війни я вступив на заочне відділення Приморської середньої школи і, відправляючись в 1948 році на екзамен в Ворошилов-Уссурійський (тепер просто Уссурійськ), прихопив з собою «на всякий випадок» пістолет. Спочатку навіть збирався взяти трофейний «Маузер», та потім обмежився більш компактним вітчизняним «ТТ».

В Уссурійську мешкав у свого земляка з Дмитрівки Миколи Фурдата, і одягався звичайно у цивільне, тим більше, що поряд був штаб округу, і патрулів на вулицях міста вистачало. Та все обійшлося. На зворотному пішому, майже 40-кілометровому шляху, від станції Гольонка і до свого гарнізону, в якійсь паді (ярку) розстріляв свій

боезапас, отримавши, втім, сумнівне задоволення, бо ж поряд не було глядачів, особливо в спідничках, які б оцінили влучну стрільбу бравого вояка.

Наша 5-та армія, до складу якої входив артполк, наступала в напрямі Муданьцзяна. І за перший день боїв просунулась на 20-23 кілометри, цей темп війська не втрачали і в наступні дні. Полк, ведучи час від часу бої, практично весь час був на марші. Перевтомлені бійці засинали інколи на ходу і, впавши на землю, продовжували спати. Таких підбирали, клали на спеціально виділені на цей випадок підводи і продовжували марш. Ті ж, хто міг десь примоститись на машині чи лафеті гармати, солодко спали, навіть бачили сни.

Та й для них сон цей далеко не завжди кінчався добром. Василь Зінченко, наш земляк з Рубанки, куняв на причепі зі снарядами. В якийсь момент пілота впала з його голови, і ще сонний боєць кидається за нею і попадає прямо під колеса 122-міліметрової гаубиці, з'єднаної з причепом, яка і переїхала хлопця. Наступного дня поховали його під салют батареї, в якій він служив, на березі безіменної китайської річки.

На підступах до міста Ванцін розгорівся жорстокий бій. У ньому молодший лейтенант з нашого дивізіону, прізвище якого вже забув, захопив з товаришами японський бойовий прапор і був нагороджений орденом Слави III-го ступеня. А навітник 5-ї батареї Петро Копиленко, наш земляк із Рубанки, за влучну стрільбу одержав медаль «За відвагу».

День кінчався, скінчився і бій. Тільки наступного ранку, коли зійшло сонце, ми побачили, що спали вперемішку з мертвими японськими солдатами, що полягли напередодні в тому бою, та скрізь розкиданими ворожими гвинтівками, кулеметами та іншою японською зброєю. У тій сутичці досить далеко від мене розірвалась граната. Упав, почувши вибух. Схопився на ноги. Машиналино витер рукою лоба, побачивши на ній кілька крапель крові. На лівій нозі, вище коліна, побачив у брюках дірку, якої раніше там не було. Санінструктор, коли веремія скінчилась, витягнув із рани кілька ниток і невеликий осколок. Перев'язав, і я помчався далі, скоро забувши про ті подряпини. Осколок, що застряв у перенісі, витягнув через кілька днів сам, побачивши той метал під засохлою кров'ю. Добре, що серед дрібного інструменту на радіостанції, яку носив за плечима, були пінцет і дзеркальце. Останнє належало начальнику радіостанції на випадок гіпотетичної зустрічі з Євиними дочками...

Та не так сталось, як гадалось. Подряпини ті з часом дали про себе знати. На лівій нозі почалося розширення вени, і я був змушений багато десятків років носити еластичну панчошу, а от вену з правої ноги видалили бахмацькі хірурги А. І. Сороколат та Б. В. Староста та анестезіолог О. М. Грищенко. Не сподобався лікарям стан цієї ноги, підійшов ще й Д. В. Матус, провели бліц-консиліум і продовжили операцію. Бачив і я ту тривогу на заклопотаних обличчях і чув приглушену розмову лікарів, бо ж під наркозом була тільки нижня половина тіла. Показали потім мені видалену вену, подібну до товстої мотузки з численними вузлами, а потім ще й поздоровили з повторним днем народження. Тоді ж, а це було того року, коли над нашими головами сяяла комета Хейла-Боппа, довідався, коли зробили рентгенівський знімок, що до цих пір ношу в своєму тілі «сувенір» з тієї недовгої війни у вигляді дрібних, як мак, осколків.

1948 р. С. Новогеоргіївка. На стрімкому березі р. Суифун разом із бойовими друзями

Згоріли в тому бою і кілька наших самоходок, озброєних 76-міліметровими, як і в нашій батареї, гарматами. Самоходки ті, відкриті зверху, просто вигоріли від вибухів гранат, закинутих зверху, зі схилу гори, японськими солдатами. А в одній з гармат нашої батареї в тому бою «полетів» дульний тормоз, і подальша стрільба з неї стала неможливою. Батарейці швидко знайшли вихід – зняли той тормоз з нашої розбитої САУ-76 і встановили на свою гармату...

А якось, це було вже біля міста Мулін, наші війська, що далеко вирвалися вперед, потрапили під удар своєї авіації. Не допомогли ні сигнальні ракети наших військ, ні радіозв'язок. Лютчики нібито вважали, що говорять з ними білогвардійці-семенівці, обзивали їх «сволочью» й іншими не менш солоними словами. Можливо, хильнули перед вильотом. Про цей конфуз, а бувало на війні й таке, офіційно не повідомлялось, та солдатське «радіо» передавало, що тільки наших пораних вивозили більше як на сотні автомашин. Казали, що те авіаз'єднання розформували, та кому від того стало легше? А нам і тоді пощастило, на момент повітряного нальоту ми тільки наближались до міста і, отже, не попали в число «білогвардійців».

На тій війні не забував і про захоплення, яке зберіг до глибокої старості ще з дитинства – філателію. Привіз з Маньчжурії, вірніше переслав мамі додому в солдатських листах, кілька японських і маньчжурських листівок і поштових марок, які й бережу як пам'ять про молодість. Та й листи додому доводилось посилати в японських конвертах або ж і на японських поштових карточках, бо своїх не було де придбати, що в умовах маневрової війни було цілком природним, та й чорнило для написання листів чи інших паперів армійські умільці виготовили з якоїсь сигнальної ракети.

Один з таких документів часу, солдатську листівку, наводимо в цьому нарисі:

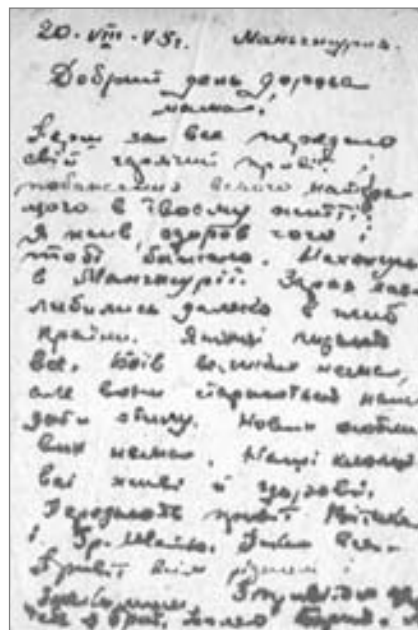
Солдатська поштова листівка 20.08.1945 р.
з Маньчжурії

«29.08.1945г. Маньчжурія.

Добрий день дорога мамо!

Перш за все передаю свій гарячий привіт і побажання найкращого в твоєму житті. Я жив, здоров, чого і тобі бажаю. Находжусь в Маньчжурії. Зараз заглибились далеко в глиб країни. Японці кидають все. Боїв великих нема, але вони стараються нападати з тилу. Новин особливих нема. Наші хлопці усі живі і здорові. Передають привіт Вітька і Гр. Шейко (наступні два слова нерозбірливі). Привіт всім рідним і знайомим. З привітом, цілую тебе з братом Толею. Борис». Добре, що наша польова пошта справно доставляла і такі сурогатні відправлення. Марки ж можна було вкласти і в листрикутник, військова цензура не перешкоджала.

Війна та була виключно маневровою, в чомусь схожою з війною 1941 року, бо ж давили ми японців і величезним бойовим досвідом, і переважаючою військовою технікою. Та в якийсь момент нас повернули назад, щоб ліквідувати японський гарнізон, що оборонявся в своєму укріпленому районі, тепер уже в глибокому тилу

наших військ, неподалік від станції Погранична, а потім взагалі вивели з Маньчжурії, спочатку в район Краскіно, неподалік від знаменитого в ті часи озера Хасан, а потім і станції Океанська поблизу Владивостока.

Виявилось, що для підготовки до участі в Параді перемоги, а потім перегрупування на нове місце дислокації поблизу міста і порту Находка. На станції Океанська нас здивувала величезна кількість людей в зелених англійських шинелях, що вешталися в її околицях. Були це радянські військовополонені, визволені союзниками з німецьких концтаборів і доставлених ними сюди кораблями на батьківщину, огинаючи Африку і Азію. Тепер вони чекали тут на «фільтрацію» і часто нові, вже свої табори на ГУЛАГівському архіпелазі. Довелося, на тій же Океанській, ще й пожежу гасити в навколишній тайзі. Теж незабутнє враження!

8 травня 1945 року закінчилась війна в Європі, і 9 травня було проголошено в Радянському Союзі Днем Перемоги на тій підставі, що в Берліні, в момент підписання акта про беззастережну капітуляцію за московським часом уже наступило 9 травня. Трохи згодом у Москві було проведено Парад перемоги, репортаж про який часто крутять по всіх московських телеканалах. На початку вересня того ж 1945 року закінчилась війна з Японією, тобто закінчилась Друга світова, і указом Президії Верховної Ради СРСР 3 вересня було також проголошено Днем перемоги, а трохи згодом проведено і Парад перемоги у Владивостоці, в якому і я мав честь брати участь.

Акт про беззастережну капітуляцію Японії підписав від імені Радянського Союзу, за дорученням Й.Сталіна, видатний воєначальник і дипломат генерал-лейтенант Дерев'яно. Церемонія ця відбулася на борту американського авіаносця «Міссурі» в Токійській затоці. Генерал відвідав також місто Хіросіму і його інформація про наслідки атомного бомбардування дуже знадобилась при підготовці радянської атомної програми. Внаслідок підхопленої там променевої хвороби скоро після війни помер. Похований на престижному Новодівичому цвинтарі в Москві.

Згадалося також ім'я ще одного земляка, полковника з Харкова Авраменка. Свого часу в журналі «Прапор» він опублікував спогади про обставини капітуляції японської Квантунської армії, в якій він брав участь. Коли переговори скінчилися і був влаштований від імені командуючого Квантунської армії генерала Ямади обід, наш полковник, розчулений якістю страв, а можливо, і келихом слабенької японської горілки sake, тихенько сказав своєму колезі: «Як добре все приготовлено! Якби ще й карасі в сметані, то кращого обіду й не треба». І як він був здивований, коли за якісь 20-30 хвилин згадані карасі подали. Виявилось, що поряд з ним сидів начальник розвідуправління тієї армії, який добре володів російською мовою, і звичайно почув ту приватну розмову. Ну, а карасями виявилися рибки з акваріума.

Обидві дати, 9 травня і 3 вересня, залишилися робочими днями, можливо, Й. Сталін мав на цей рахунок якісь свої плани, і тільки «дорогий Леонід Ілліч» зробив 9 травня і 8 березня червоними числами в календарі. Вересневий же день перемоги, тобто дата завершення Другої світової війни, а як тепер стало відомо, планували зробити головним радянським святом перемоги в тій війні, практично у нас давно забутий. Пам'ятають його тільки ті, хто брав участь у тій короткій, але теж кривавій і жорстокій війні.

Пригадалась станція Мадаоші, на якій наша авіація розбомбила чотири ешелони, головним чином з сім'ями японських військовослужбовців, що втікали на батьківщину, будучи в Китаї дуже небажаним і чужерідним тілом, яке місцеве населення просто ненавиділо. Очевидно, заслужили... Оте місиво металу і людських тіл, очевидно, вже ніколи не забудеться тими, хто його бачив. Пригадалися і наші болючі втрати в тій кампанії. Яке страшне обличчя війни!

Демобілізувався в кінці серпня 1950 року і прибув на рідну станцію Дмитрівка на товарній платформі, так заскучав за домівкою, що пасажирського не став у Бахмачі чекати. Навіть ручка в чемодані відірвалася, коли зістрибував з неї. Не завжди поспіх призводить до благополучного кінця! Через якийсь тиждень запросили до школи викладати німецьку мову, бо ж мав уже за плечима один курс відповідного вишу. Прийняття рішення відклав, захотілося провідати родичів на Полтавщині. Провідав.

А в Дмитрівці знайшли уже іншого викладача. Довелось їхати в Григорівку, сподівався, що не надовго, а виявилось, що аж на 7 років, з яких останні 3 роки був директором місцевої середньої школи.

Григорівка – давнє село, що належало козацько-старшинській родині Скоропадських. Прославив його Т. Г. Шевченко відомою поезією під ініціалами «П. С.» («Готичеський з часами дом, село обідране кругом...» Утім, на момент мого прибуття до Григорівки не збереглося в селі ні того дому, ні церкви, ні інших визначних громадських або приватних споруд. Полум'яні революціонери все понищили. На щастя, мені пощастило знайти, правда, аж за кордоном, у США, куди емігрували родичі господарів, фотознімок того «готичеського дому» Скоропадських і опублікувати в ряді видань.

З Григорівки потрапив, за протекцією вчителя, а на той момент секретаря райкому І. Ф. Троця, в парткабінет Дмитрівського райкому партії, бо дуже вже хотілося додому, до рідної сім'ї. Три роки провів тут, а після ліквідації Дмитрівського району знову опинився на посаді директора школи, на цей раз в давньому козацькому селі Красний Колядин, тепер уже у складі Ічнянського району. Село це дуже давнє, відоме ще з часів Київської Русі, правда, під назвою Глібль. У часи Козацької держави було сотенним центром, який навіть мав честь приймати Антіохійського патріарха Макарія III-го в 1654 році в одній із трьох своїх церков, як писав його секретар Павло Халебський, «церкві в ім'я Святого Різдва, при цьому тричі просалютували з великих гармат».

Перебуваючи в Красному Колядині, як завжди, займався краєзнавством і опублікував ряд матеріалів про це давнє село та його околиці. У селі, після відбуття заслання в Якутію, проживав у своєї сестри В. П. Велентій відомий український революціонер-народник Яків Васильович Стефанович. Тут він і помер, і знайшов останній притулок в сестриніму саду. У будинку сестри розмістили школу і могила Я. В. Стефановича з часом була забута. Це мене обурило, поховання з допомогою місцевих жителів було знайдено, а прах покійного перенесено в центр села і перепоховано поблизу давньої сільської церкви, що тоді ще стояла. Пізніше вона згоріла. Так само в роки революції згоріла багатюща бібліотека при цій церкві, яка знала ще батька гетьмана Самойловича, який був тут священиком. Його син Іван починав службу кар'єру писарем Красноколядинської сотні. На могилі було встановлено надгробок з написом «Стефанович Яків Васильович – український революціонер-народник. 1854 – 1915». У Красному Колядині ще довго пам'ятали про приїзд сюди, до Я. Стефановича, його товаришів по революційній боротьбі В. Засулич, О. Дейча та інших. Як директор подбав і про завершення будівництва одного з приміщень школи. Три роки в Красному Колядині пролетіли як одна мить.

У 1964 році наказом Ічнянського районного відділу народної освіти мене перевели на посаду директора Дмитрівської середньої школи, яку і очолював протягом 29 років аж до виходу на пенсію в 1991 році. І тут не залишала будівельна «сверблячка», і після величезних багаторічних клопотів домогся спорудження нового приміщення школи, триповерхове приміщення якої, наче вулик бджільми, було заповнене учнями. Та з часом демографічна ситуація змінюється, і їх з кожним роком ставало все менше... У школі працював дружній колектив учителів, що складався з понад 50 учителів, в тому числі двох завучів М. П. Дворник і В. А. Євтушенко та організатора позакласної роботи Н. В. Ципак. Запам'яталась, хоча те знання прийшло до мене повільно і як вияв довіри з її боку, незвичайною долею і неординарним походженням вчителька російської мови і літератури В. В. Рябець.

Її батько, В. Д. Гудзь, був депутатом Третьої Державної Думи, в радянські часи, звичайно ж, репресований, а по материнській лінії Валентина Володимирівна походила з роду наказного гетьмана України Павла Полуботка. Здобутки педколективу з часом стали відомими далеко за межами селища. У школу зачастили гості – інспектори, кореспонденти, навіть кіношники. Серед її випускників бачимо багато видатних людей: генералів і старших офіцерів, науковців і навіть міністрів, справжніх патріотів своєї батьківщини, її мужніх захисників. З її стін вийшов герой Небесної сотні Василь Прохорський, захисник Донецького вугільного басейну, який там і загинув, капітан

Олександр Пашенко. Обидва вони поховані в Дмитрівці, але більшість з них, як і батьки, стали хліборобами, бо хлібороб – то сіль землі.

Чорнобиль. Спільні біда і горе сучасного і наступних поколінь українців та багатьох їхніх сусідів. Трагедія, що потрясла світ, одна з найруйнівніших екологічних, техногенних катастроф на планеті. Мали до неї пряме відношення і випускники нашої Дмитрівської школи. Уже в першому офіційному повідомленні про неї, яке зробив тодішній керівник комуністичної партії і радянської держави М. С. Горбачов, уперше прозвучало знайоме нам ім'я ще недавнього учня школи В. М. Шашенка.

Після школи, а потім і успішного закінчення Конотопського індустріального технікуму Володя очолив цех у Дмитрівському відділенні сільгосптехніки. Це були роки становлення молоді людини. Невдовзі начальник цеху одружився з уродженкою Криму Тетяною, медсестрою Дмитрівської лікарні. А там молоді люди закономірно стають батьками маленького Руслана. Та працював тут недовго. Через якийсь час, за наполяганням сестри, яка там проживала, перебрався до Чернігова і влаштувався працювати на Чернігівському радіозаводі. У 1974-82 рр. бачимо його майстром-електриком на спорудженні Чорнобильської атомної станції. Згодом прийшло стажування на Смоленській АЕС та повернення в Чорнобиль. У ніч на 26 квітня 1986 року Володимир Михайлович перебував на робочому місці, контролюючи роботу приладів у реакторному цеху четвертого блоку, де і скоїлась аварія. Робочого місця не залишив і отримав смертельну дозу опромінення. Із зони аварії винесли друзі.

26 квітня 1986 року, о 6-й годині ранку, В. М. Шашенок помер в Прип'ятській медико-санітарній частині. Був похований в селі Чистоголівка поблизу міста Прип'яті. А далі (Увага! Чергова брехня!) «на прохання близьких і друзів» перепохований на цвинтарі під Москвою. Залишилися вдова Людмила і син Руслан. Посмертно був удостоєний ордена «Знак пошани». Покояться на тому цвинтарі, в масивних свинцевих гробах, і троє героїв, що врятували світ від неядерного, але гіпотетично більш руйнівного вибуху внаслідок проникнення розплавленого ядерного палива четвертого блоку в резервуар з водою, що знаходився під тим блоком. Вибух той, тепер звичайно гіпотетичний, на думку ряду дослідників, міг зруйнувати значну частину України і Білорусі, засіяти радіоактивними матеріалами значну частину Європи. Про цей подвиг Олексія Ананенка, Валерія Безпалова та Бориса Барвнова варто було б написати більш детально, бо ж вони добровільно і свідомо пішли, одягнувши акваланги, які захищали тільки від води, рятуючи інших, в те радіоактивне пекло під четвертим реактором.

Бачив Володю востаннє за кілька днів до аварії тут, у Дмитрівці, на пошті. Незадовго до трагедії він одержав в Прип'яті квартиру і, економлячи час і сили, відправляв поштою книжки з домашньої бібліотеки в Дмитрівці. Поговорили: згадали знайомих, які працювали на АЕС. Навіть у страшному сні не могло приснитися, що то була остання зустріч з молодістю, повною сил людиною. А працювали на тій станції багато земляків – М. О. Швець, А. Ф. Луцик, О. А. Орел та інші. Що стосується ліквідаторів, то честі приборкувати мирний атом, що збунтувався, удостоїлись кілька десятків жителів селища, в їхньому числі В. П. Киричок, М. О. Тарасенко, М. К. Качура та багато інших. У тому числі й тих, кого вже той атом забрав на той світ.

Допитливість і цікавість керують багатьма людськими вчинками і намірами. Підкоряли вони неодноразово і мене. До 10-ї річниці чорнобильської катастрофи, на запрошення ще одного земляка, а тепер чернігівця А. К. Черноівана відвідав і я Славутич, цю останню будову розвинутого соціалізму. Побачив компактне, професійно сплановане, оточене з усіх боків лісом місто та залишені напризволяще довгобуду. Це практично спальна кімната працівників сучасного Чорнобиля. Звідси вони в поїздах, що не роблять жодної зупинки на землі Білорусі, мчать на чергування на АЕС. Зустрів на вулицях міста і кількох земляків, які, побачивши свого старенького вчителя, радо віталися з ним, поспішаючи розповісти про своє нинішнє життя-буття. Залишав те лісове місто з почуттям смутку і печалі...

Пишаюся своїми колегами і учнями, та, на жаль, не всі дивляться на нас із симпатією і розумінням. Школа була розміщена в різних приміщеннях і мандри з одного в

друге були для нас буденним явищем. Яюсь, це уже в часи горбачовської перебудови, іду вулицею, а назустріч плететься якийсь чоловік. Зупиняється. Вітається, і я пізнаю М. Шелеста, з яким познайомився в Левівщині, куди ми вивезли на літо своїх бджіл. Довго мовчить, а потім розкриває свою нищу душу: «А Ви не забули, що Ваш батько гайдамака і ворог народу?». «Ну то й що?». «А якщо написати, куди треба?». «Будь ласка, можу й адресу дати». Довго мовчав мій доброзичливець, а потім махнув рукою і почвалав далі, виписуючи ногами кренделі. Справді, що у тверезого на умі, те у п'яного на язиці.

Я, як і в попередні роки, якийсь час протягом свого життя віддавав улюбленому хобі – філателії і продовжував брати участь в філателістичних виставках різного рангу, займався філателістичною журналістикою. Ті мої зусилля були відзначені рядом нагород, у тому числі грамотами і медалями різного рангу на Національних філателістичних форумах. І все ж краєзнавство не відпускало мене зі своїх обіймів і мені удалося в ці роки перебування «на заслуженому відпочинку» опублікувати близько десятка книжок, головним чином на краєзнавчу тематику рідної Чернігово-Сіверщини і одну «Чернігівщина і пошта» про філателію. Останню таку працю «Прагненням до суспільних справ» видав до свого 90-ліття в 2016 році.

Ще в роки ранньої молодості зрозумів, що всяку справу треба доводити до кінця. І примушував себе діяти саме так. Свого часу, почавши займатись самоосвітою, на початку тих занять міг витримати за книгами і конспектами чи вивченням якихось філателістичних раритетів чи історичних артефактів близько години, та з часом так звик, що інколи і ночі не вистачало. Можливо, що саме завдяки цьому і зумів заочно здобути дві вищі освіти – закінчити московський «Ин-ЯЗ» та історичний факультет Харківського університету. Мріялось і про вивчення англійської мови, та за директорськими клопотоми не встиг до цього приступити. Переконався, що знання людина повинна поповнювати все своє життя.

Ось уже який тиждень кожного ранку чую по радіо один із віршів геніальної Ліни Костенко. Хотілось би і мені закінчити ці спогади її словами. Як бачимо, моє життя розгорталось на тлі епохи, яка нібито ще раз засвідчувала знищення українського народу тепер уже шляхом асиміляції. Однак і ця епоха вже відійшла в минуле, бо народ цей безсмертний. Цю істину і висловила поетеса в своїй поезії:

*«І я повстав.
Душа спитала – доки?
Втопили край у підлості і злі.
І я сказав: чужинці, дайте спокій,
Не сійте зради на моїй землі.
Уже і так насіяно. Вродило.
Вже не бере ні плуг, а ні коса,
А ми ще є. І то найбільше диво,
Що цей народ – ще раз воскрес!».*